

J. P. TRAP

KONGERIGET
DANMARK

FJERDE OMARBEJDEDE UDGAVE

PAA GRUNDLAG AF DEN AF H. WEITEMEYER UDGIVNE 3. UDGAVE
OG UNDER MEDVIRKNING AF VIDENSKABSMÆND, FAGFOLK OG
STEDLIGE MEDDELERE FRA ALLE LANDETS EGNE

UDGIVET AF

GUNNAR KNUDSEN

I. BIND

INDLEDENDE BESKRIVELSE AF DANMARK

KØBENHAVN OG FREDERIKSBERG

KØBENHAVN 1929
G. E. C. GADS FORLAG
(FREDERIK GAD)

INDLEDENDE BESKRIVELSE AF DANMARK.

Redigeret af ADOLPH JENSEN.

I. LANDET.	Pag.
1. Indledende geografisk Oversigt. Af Departementschef ADOLPH JENSEN . . .	1
2. Den topografiske Opmaaling og Kortlægning. Af Oberst N. P. JOHANSEN . .	3
3. Den økonomiske Opmaaling og Matrikulkortene. Af Professor N. THORKIL- JENSEN	6
4. Landets geologiske Beskaffenhed. Af Direktøren for Danmarks geologiske Undersøgelse, Dr. phil. VICTOR MADSEN	8
5. Landets Overfladeforhold. Efter Professor N. V. USSING	17
6. Farvandene. Af Kommandør H. RAVN	20
7. Klimaet. Af Statsmeteorolog H. HANSEN	25
8. Bebyggelse og Stednavne. Af cand. mag. GUNNAR KNUDSEN	30
9. Den administrative Inddeling. Af Afdelingschef GUNNAR DAM	32
II. BEFOLKNINGEN.	
1. Raceforhold. Af Læge SØREN HANSEN	35
2. Folketallets Størrelse og Vækst. Af Kontorchef H. CL. NYBØLLE	38
3. Befolkningens Sammensætning. Af Samme	47
III. STYRELSEN.	
1. Statsforfatningen. Af Professor, Dr. jur. KNUD BERLIN	58
2. Statsforvaltningens Organer. Af Samme	67
3. Kommunerne og deres Styrelse. Af Samme	71
4. Statens og Kommunernes Finanser. Af Kontorchef CORDT TRAP	75
IV. NÆRINGSLEVET.	
1. Landbruget. Af Professor O. H. LARSEN	82
2. Skovbrug og Jagt. Af Skovrider O. G. KONRADSEN	102
3. Havebruget. Af Havebrugskandidat ANDREAS MADSEN	107
4. Fiskeriet. Af Fuldmægtig, cand. mag. AAGE STRUBBERG	112
5. Industri og Haandværk. Af Departementschef ADOLPH JENSEN	117
6. Handelen. Af Samme	127
7. Skibsfarten. Af Samme	136
8. Samfærdselsmidlerne. Af Samme	138
9. Penge- og Forsikringsvæsen. Af Kontorchef EINAR COHN	141

V. SOCIALE FORHOLD.

	Pag.
1. Den sociale Lagdeling. Indtægts- og Formueforhold. Af Afdelingschef GUNNAR DAM.....	150
2. Arbejder- og Arbejdsgiverorganisationer. Af Departementschef ADOLPH JENSEN	156
3. Offentlig Forsorg for Ubemidlede. Af Kontorchef CORDT TRAP.....	161
4. Boligforhold. Af Sekretær, cand. polit. SVEND NIELSEN	172

VI. KULTURELLE FORHOLD.

1. Kirkelige Forhold. Af Departementschef V. HOLBØLL	177
2. Undervisningsvæsen. Af Rektor JULIUS NIELSEN	180
3. Museer og Samlinger for Kultur og Kunst. Af Museumsinspektør CHR. AXEL JENSEN	185
4. Fredlysning af Oldtidsmindesmærker. Af Museumsinspektør C. NEERGAARD	190
5. Arkitektoniske Mindesmærker og deres Bevaring. Af Museumsinspektør CHR. AXEL JENSEN	193
6. Naturfredning. Af Professor, Dr. phil. A. MENTZ	197

5. Industri og Haandværk.

Næst efter Landbruget er Industrien den Erhvervsgren, der giver Underhold til de fleste Mennesker i Danmark. Nærved tre Tiendedele af vort Lands Befolkning lever af Haandværk og Industri. Gaar vi imidlertid blot saa langt tilbage i Tiden som til Midten af det 19. Aarhundrede, omfattede disse Erhverv kun to Tiendedele af Befolkningen, og længere tilbage var Brøken endnu mindre. Det Befolkningsoverskud, som det mekaniserede og industrialiserede Landbrug har skudt fra sig, er blevet optaget af „Byerhvervene“, herunder Haandværk og Industri.

Naar vi i det følgende skal betragte den Udvikling, der ligger bagved Befolknings-Forskydningen fra Landbrug til Byerhverv, maa det erindres, at Industriens og Haandværkets Stilling og Kaar altid (men navnlig i Fortiden) har været mere eller mindre paavirket af kunstig Indgriben og Regulering gennem Lovgivningen. De tre Hovedpunkter, hvor Staten er traadt i Forhold til Industri og Haandværk, er paa Næringslovgivningens, Toldbeskyttelsens og den sociale Lovgivnings Omraade. Det sidste af disse Punkter vil blive behandlet i Afsnittet om offentlig Forsørg for Ubemidlede; de to andre skal omtales i det følgende, for saa vidt angaar deres Forhold til Industriens Vilkaar.

Tiden omkring Aar 1800 er et naturligt Udgangspunkt for en Fremstilling af den danske Industris Udvikling i nyere Tid. Ikke just fordi dette Tidspunkt i det rent ydre danner noget iøjnefaldende Skel mellem gammelt og nyt, men fordi der ved de to vigtige Lovarbejder, Toldforordningen af $\frac{1}{2}$ 1797 og Lavforordningen af $\frac{2}{3}$ 1800 skete et Brud med de hidtil herskende erhvervspolitiske Principper, som blev af den største Betydning for Industriens Vilkaar i den følgende Tid.

Den førstnævnte af disse Forordninger brød principielt med det saakaldte Merkantilsystem, i hvilket Industriens Toldbeskyttelse under alle mulige Former spillede en Hovedrolle. Selv om Toldforordningen af 1797 i betydeligt Omfang opretholdt Toldbeskyttelsen, skete der dog en Nedsættelse af denne, og Vejen banedes for yderligere Reguleringer i Fremtiden. I Afsnittet om Handelen omtales de væsentligste af de Reforme, der indeholdes i Forordningen af 1797 (se p. 128); her skal kun understreges dens almindelige Princip, som var en delvis Opgivelse af den Tvangsordning, hvorved man tidligere havde reguleret hele Landets økonomiske Liv, en Anerkendelse af Friheden og Konkurrencen som det ledende og ansporende Moment i Erhvervslivet.

I nær Tilslutning hertil søgte man ved Forordningen af 1800 at ramme en Kile ind i det bestaaende Lavssystem. Hidtil havde det været paabudt, at ingen kunde blive Haandværkssvend eller Mester uden at have tjent visse Aar som Dreng og som Svend hos en Lavmester. Dette Forbud ophævedes, og samtidig indførtes en Række andre frisindede Bestemmelser, og i det hele taget danner Forordningen af 1800 Udgangspunktet for den individualistiske Ordning af Haandværket, der fik sit endelige Udtryk i Næringsloven af 1857.

Selv om saaledes nye Principper var i Færd med at arbejde sig frem, stod dog det hele industrielle Liv faktisk endnu i lang Tid i Privilegiets Tegn. Købstæderne havde Eneret paa Haandværksdrift, og indenfor Købstadgrænsen var det atter Lavene, der havde Eneret paa Nærings Udøvelse. Hvad Fabriksindustrien angaar,

hvilende ogsaa denne paa Privilegier, idet al Fabriksvirksomhed var betinget af kongelig Bevilling, og disse Bevillinger var undertiden Eneretsbevillinger, saa at Konkurrencen udelukkedes.

Det er blevet sagt, at vor nuværende Industri i alt væsentligt er skabt fra nyt af i det 19. Aarhundrede, idet kun ganske enkelte Foretagender, som f. Eks. den kgl. Porcelænsfabrik, danner Baandet mellem den tidligere (merkantilistiske) Periode og den senere, hvor Privatinitiativet blev det bærende Grundlag. Dette er dog kun delvis rigtigt. System-Ændringen kom ikke som et dræbende Slag, der pludselig berøvede de bestaaende Virksomheder deres Eksistensbetingelser. For det første sørgede Regeringen for at gøre Overgangen saa læmpelig som muligt, idet der udbetaltes Fabrikterne betydelige Afviklingssummer i de første Aar, og dernæst virkede Krigen 1807-14 paa en Maade i samme Retning som den merkantilistiske Politik, idet den fremkaldte en paa abnorme Forhold beroende Beskyttelse. Der fremvoksende da ogsaa i denne Periode en efter Forholdene ingenlunde ubetydelig ny industriel Virksomhed; fra Fr. VI's Tronbestigelse til 1814 udstedtes der saaledes ikke mindre end henved 300 Bevillinger paa nye og Konfirmationer paa ældre Fabriksvirksomheder.

I Praxis blev snarere Krigens Ophør 1814 og de nærmeste Aar derefter det Vendepunkt, hvorfra en ny Tilstand daterer sig. Først da kom det egentlige Tilbageslag; Tabet af Beskyttelsen virkede nu med sin fulde Kraft, og hertil kom, at Krigen havde berøvet Industrien en Del af dens Arbejdskraft, ligesom Aftaaelsen af Norge skilte den af med en væsentlig Part af dens Marked. Tager man yderligere i Betragtning den langvarige Pengekrise, der mest af alt giver Danmarks økonomiske Liv i Aarhundredets første Tiaar dets Særpræg (se Afsnittet om „Penge- og Forsikringsvæsen“, p. 141), er det ikke til at undres over, at det var vanskeligt at holde de ældre industrielle Virksomheder oven Vand.

Aldrig har den danske Industris Tilstand været elendigere end i Tiden omkring 1820. Det er betegnende, at medens der under Krigen havde været c. 400 Vævestole i Gang i København, var Antallet i 1821 reduceret til en Fjerdedel. I Hovedstaden fandtes vel noget over 100 „Fabrikker“, men de fleste var ganske smaa og lidet ydedygtige. Provinserne havde saa at sige ingen Fabriksindustri. Karakteristisk er det f. Eks., at der i hele Landet kun fandtes 8 Jærnstøberier og Maskinfabrikker (hvoraf de 5 i København), og disse sysselsatte Aar 1823 ialt kun 39 Mennesker og støbte samme Aar ikke mere end 1620 Skippund Jærn.

Haandværkets Tilstand har næppe været meget lysere end „Storindustriens“. Af samtidige Forfatteres Skildringer faar man det Indtryk, at største Delen af vor Haandværkerstand var lidet duelige, og de faa, der hævede sig op over det almindelige Niveau, bekræftede kun Regelen: tarveligt Arbejde, slette Redskaber, Snæversyn og reaktionær Vedhængen ved det nedarvede Tvangssystem. Sandt nok, Lavsinstitutionen fik aldrig hos os den stramme, afsluttende Karakter som i flere andre Lande, men den Idé, hvorpaa Institutionen hvilede, var gaet baade de ledende Mænd og de menige Næringsdrivende for stærkt i Blodet, til at de foran omtalte friere Strømninger fra Tiden omkring Aarhundredskiftet kunde blive af Varighed. Da saa Tiderne var slette og vedblev at være slette i den lange, trykkede og fattige Periode, der fulgte efter Krigen, er det helt forstaaeligt, at

man faldt tilbage og søgte Redning i de gamle Midler: flere Privilegier, mere Beskyttelse. I Motiverne til et af de Lovgivningsarbejder omkring 1820, der betegner Reaktionen, og som vistnok ødelagde meget, der havde faaet Vækst efter den frisindede Forordning af 1800, hedder det, at det maatte være Opgaven at indskrænke den Frihed, „der maa antages at være mere skadelig end gavnlig for Samfundet i Tider som de nuværende, da der klages over Mangel paa Næring i alle Lav“. Denne Udtalelse karakteriserer Tidens Tankesæt, fremmed som den var for Forstaaelsen af, at Livet og Væksten maatte komme inde fra, at Industrien maatte fornyes ved egne Kræfter.

Indtil hen i Trediveerne vedvarede denne kummerlige Tilstand. Da begyndte atter en friere Strømning at gøre sig gældende, og selv om denne ikke gav sig Udslag i nogen væsentlig Forandring af den bestaaende Lovordning, viste den sig i en læmpeligere Anvendelse af denne. Af større Betydning var det dog, at der hos de Næringsdrivende selv begyndte at vaagne en Erkendelse af, at der burde gøres noget for at hæve Haandværket og Industrien fagmæssigt. Der oprettedes i 1830'erne en Række Haandværkerskoler (for Guldsmede, Malere, Tømrere, Snedkere, Bogbindere), og i det følgende Tiaar stiftedes saavel „Haandværkerforeningen i København“ som det „Tekniske Selskab“, begge af største Betydning for Haandværkernes faglige Dygtiggørelse i den kommende Tid. Samtidig var Bestræbelserne for at give Fabrikanter og Industridrivende en mere omfattende Uddannelse end hidtil i god Gang. Allerede i 1829 var den polytekniske Lærestanstalt traadt i Virksomhed. Aaret efter oprettedes et Læseselskab for Haandværkere og Industridrivende. Noget senere (1838) stiftedes Industriforeningen i København med det direkte Formaal at virke til indbyrdes Belæring og til Fremme af Industriens Tarv, men — karakteristisk nok — med Front mod Lavene og den før omtalte „Haandværkerforening“.

Mellem disse to Organisationer førtes der i den følgende Tid en Kamp for og imod Næringsfriheden, en Kamp, der blev særlig hidsig, efter at Grundloven af 1849 havde paabudt, at alle Indskrænkninger i den frie og lige Adgang til Erhverv, som ikke var begrundede i det almene Vel, skulde hæves ved Lov. Den frihedsvenlige Bevægelse støttedes af det liberale Partis ledende Mænd og — indenfor Industriens Kreds — navnlig af mange unge Polyteknikere, som havde søgt Uddannelse i Udlandet, hvorfra de vendte hjem med stærkt liberale Anskuelser. Kampen for Bevarelse af Lavene med hvad dertil hørte, førtes ikke alene i København; ogsaa ude i Provinserne havde der dannet sig adskillige Haandværkerforeninger, der traadte i Skranken for Bevarelsen af den bestaaende Tingenes Orden. Partiet var dog ulige; de, der stred for Næringsfriheden, havde hele Tidsaandens tvingende Kraft paa deres Side, og Lavsvenerne maatte sluttelig kapitulere den Dag, ^{20/12} 1857, da Næringsloven udstedtes.

Tyngdepunktet i Danmarks Industrihistorie fra Tyverne indtil Næringsloven ligger i de to nys omtalte Momenter, Udviklingen af den faglige Undervisning og Forberedelsen af den nye legale Ordning. Men [hermed skal det ikke være sagt, at det praktiske Arbejdsliv stod i Stampe. „Der arbejdedes flittigt for det daglige Brød rundt om i halvmørke, om Vinteren iskolde Værksteder fra tidlige Morgen til sen Aften, med en saadan Sejghed og Udholdenhed, at Arbejdet her

lidt efter lidt gav sit Bidrag til, at den skrigende Fattigdom ophørte^{*)}. Efter en lang Række af magre Aar, da man sled paa det gamle og ikke anskaffede noget nyt, begyndte den almindelige Velstand atter at stige noget hen i Trediverne; der blev Midler til at give Haandværkerne Arbejde og endda efterhaanden opsparat Kapital til Grundlæggelse af nye Fabrikker. Forsigtigt og med smaa Skridt søgte man ogsaa at drage sig de tekniske Fremskridt til Nytte. I 1790 havde Regeringen anskaffet en Dampmaskine til Holmens Ankersmedie; den viste sig imidlertid ubrugelig. Under Krigen 1807-14 var to Dampmaskiner i Brug (paa Mønten og hos Farver Holmblad). I Slutningen af Trediverne var Dampmaskinerne Antal steget til godt 20, og fra nu af gik det rask fremad. Af stor Betydning for Maskinudviklingen i Danmark havde Fabriketablisementet ved Frederiksværk (hvor der allerede i 1827 byggedes en 29 Hestes Dampmaskine) været, ligesom forskellige energiske og fremsynte Industridrivende — ikke mindst J. E. Drewsen (Strandmøllens Papirfabrik) — ved dristige Forsøg gav Udviklingen af de tekniske Hjælpe midler kraftige Stød fremefter.

I Forbindelse hermed maa nævnes, at de Industriudstillinger, som fra Tid til anden afholdtes saavel i København som i de større Provinsbyer, utvivlsomt har været en væsentlig Faktor i Industriens Udvikling. Naar Danmark allerede i 1851 og 1855 kunde deltage i Verdensudstillingerne i London og Paris, er dette et Vidnesbyrd om, at vi i alt Fald mente at have et og andet, vi kunde være bekendt at vise frem ude i den store Verden.

Alt i alt kan man vistnok sige, at ved Tiden umiddelbart før Næringsloven stod vort Haandværk og Industri ingenlunde lavt, naar man maaler med Datidens Maal. Der var mange gode Betingelser, der var Kræfter i Overflod, og hvad der manglede: Albuerum for det, der vilde arbejde sig frem, det skaffede Loven af 1857.

Næringslovens Hovedtanke er, at Retten til al Næringsdrift skal være fri og uhindret for alle; men Ideen er virkeliggjort med visse, ret væsentlige Modifikationer, navnlig den, at enhver, der til Nærings Udøvelse benytter Hjælp af andre end Hustru og Børn, eller forhandler sine Frembringelser fra aaben Bod, er pligtig at løse Borgerskab eller Næringsbevis — dette dog kun for saa vidt den paagældende Næring ifølge den stedlige kommunale Vedtægt (der revideres hvert 5. Aar) er „bunden Næring“. Til Erhvervelse af Næringsadkomst kræves, at den paagældende opfylder visse personlige Betingelser, nemlig: 1) Fuldmyndighed, 2) Raadighed over eget Bo, 3) Uberygtethed og 4) enten Indfødsret eller mindst 5 Aars Ophold i Riget. Saavel Kvinder som Mænd kan erhverve Næringsadkomst. For Udstedelse af Dokumentet betales et Gebyr een Gang for alle. — I Overensstemmelse med Grundtanken i Loven ophævedes de Privilegier, der tidligere tilkom Lavene, og Svendepøven blev gjort frivillig; men selve Lavene vedblev at bestaa som frie Sammenslutninger, og en Del af dem eksisterer den Dag i Dag, men i væsentlig anden Skikkelse og med andre Formaal end de oprindelige. Ligeledes bortfaldt Købstædernes Eneret paa Haandværksdrift og Handel, men dog saaledes, at der omkring hver Købstad skulde være et saakaldet „Læbælte“, indenfor hvis

*) C. Nyrop i „Danmarks Kultur ved Aar 1900“.

Grænser (1 à 1½ Mil fra Byens Torv) det ikke tillodes Haandværkere og Handlende at nedsætte sig. Naar en Kommunalbestyrelse ikke længere ønskede Købstadens Læbælte bevaret, kunde Indenrigsministeriet ophæve det; paa denne Maade bortfaldt Læbælterne efterhaanden i en Del Købstæder, og ved en Lov af 1920 er Læbælterne blevet fuldstændig ophævede.

Næringsloven af 1857 er vort Erhvervslivs Grundlov. Dens Bestemmelser, der ovenfor kun er refererede i deres Hovedtræk, er vel senere blevet dels udvidede, dels modificerede ved andre Love (hvoraf de fleste dog væsentligst angaar Handelsnæringen), men noget Brud med Principperne i Loven af 1857 er der ikke sket. Derimod har der i de 70 Aar, der er forløbet siden Næringsfrihedens Indførelse, iblandt selve de Næringsdrivende rejst sig adskillig Opposition imod mange af Lovens Bestemmelser, og der er nu (1928) under Behandling i Rigsdagen et af en Kommission udarbejdet Forslag til Revision af vor Næringslovgivning.

— Den foran omtalte, moderat beskyttende Toldtarif af 1797 var ikke undergaaet store eller principielle Forandringer ved de følgende Revisioner i 1838 og 1844; man havde kun foretaget en læmpelig Nedsættelse af Beskyttelsen, og i samme Spor fortsatte den nye Tarif, der indførtes i 1863. Men denne sidste Tarif, der var beregnet paa at skulle gælde for hele det daværende danske Monarki, kom efter Hertugdømmernes Afstaaelse i 1864 til alene at omfatte Kongeriget, og herved blev den Beskyttelse, der var tilstaaet de danske Industridrivende ved Loven af 1863, større end forudsat. Udelukkelsen af den holstenske Industris Konkurrence medførte, at der i Aarene efter Krigen oprettedes en Mængde nye Fabrikker i Danmark, ligesom mange af de allerede bestaaende kunde udvide deres Virksomhed.

At der i Tiden umiddelbart efter Krigen 1864 var stærk Fremgang for den danske Industri, er sikkert nok. Derimod savnes der Midler til at maale Fremgangen talmæssigt; man havde i de Tider ingen regelmæssig og rationelt udarbejdet Industristatistik. Dog blev der i 1872 optaget en Statistik over „Fabrikker og fabrikmæssigt drevne Haandværk“; den omfattede 1400 Virksomheder med ialt 30,000 Arbejdere; af Virksomhederne havde de tre Femtedele kun indtil 10 Arbejdere hver, medens knap en Femtedel havde over 25 Arbejdere hver. Omtrent en Tredjedel af Anlægene fandtes i København, Halvdelen i Provinsbyerne og knap en Femtedel paa Landet. Værdien af denne Industristatistik forringes imidlertid derved, at Afgørelsen af, hvad der skulde medtages under Fabrik og fabrikmæssigt drevet Haandværk, var ret vilkaarlig. Som Følge deraf er Resultaterne ogsaa uanvendelige til Sammenligning med Tallene fra de senere Industritællinger.

Første Halvdel af 1870'erne bragte en Højkonjunktur for Danmarks Industri. De „gode Tider“ for Erhvervslivet, der skyldtes den fransk-tyske Krig, gav højere Priser og god Fortjeneste; Befolkningens Velstand var stigende, Adgangen til Kredit let og rigelig. Der dannedes i disse Aar en stor Mængde industrielle Aktieselskaber, hvoraf mange bestaar endnu som de førende i dansk Industri („Burmeister & Wain“, der allerede var grundlagt 30 Aar tidligere; „De danske Sukkerfabrikker“; „Den kgl. Porcelænsfabrik“; „Tuborgfabrikkerne“ m. fl.).

Industriens stærke Fremgang blev i 1876 fulgt af et kortvarigt Tilbageslag som Følge af de almindelige Konjunkturer. Men der var allerede da skabt et saa solidt

Grundlag, at der efter Krisen kunde arbejdes videre i det Spor, der nu var afstakket. Af væsentlig Betydning blev nu de forbedrede Samfærdelsesmidler og Maskinteknikken; det kan saaledes nævnes, at der allerede i 1877 fandtes op imod 500 Fabrik anlæg, som benyttede Dampkraft, med en samlet Maskinstyrke af over 6000 Hestes Kraft.

Efter det industrielle Gennembrud i 1870erne har dansk Industri og Haandværk arbejdet støt efter en Linje, som i det store og hele maa betegnes som jævnt opadstigende. Hertil bidrog ikke mindst, at de Omformninger i Landbrugets Driftsforhold og Økonomi, som indlededes i 1880erne, efterhaanden skabte et stort og stigende Hjemmemarked for danske Industriprodukter. Ikke alene medførte Landbrugets Industrialisering en fortsat Udskilning af snart en, snart en anden Gren af Landbrugsproduktionen, men selve Landbrugsarbejdets Mekanisering blev en Kilde til forøget Virksomhed for den egentlige Industri. Medens Hjemmemarkedets Muligheder saaledes udnyttedes i stort Omfang, varede det derimod en rum Tid, før det lykkedes den danske Industri at finde større Afsætning for sine Produkter udenfor Landets Grænser. Hvad her er vundet, hører for største Delen de 2-3 sidste Decennier til, men saa har Væksten i dette korte Tidsrum til Gengæld været saa meget kraftigere; Udførselsværdien af danske Industriprodukter (bortset fra de landbrugs-industrielle), som i Tiden omkring Aar 1900 ikke var meget over en Snes Mill. Kr., var 25 Aar senere steget til omkring 300 Mill. Selv om man tager Pengenes forandrede Værdi i Betragtning, er dette jo en meget betydelig Forøgelse, og hertil kommer saa yderligere, at flere store industrielle Aktieselskaber i Aarenes Løb har udplantet en Del af deres Eksportvirksomhed til fremmede Lande i Form af Datterselskaber.

Af nyere Statsforanstaltninger, der mere eller mindre direkte berører Industrien, skal nævnes Opbygningen af hele det Lovkompleks, der vedrører den sociale Forsorg (se p. 161 ff.) samt Toldlovsrevisionen af 1908, hvorved man gik endnu et Skridt videre paa den Vej, man allerede i 1797 var slaaet ind paa, nemlig i Retning af en almindelig Nedsættelse af Beskyttelsen. Iøvrigt har Pengenes lavere Værdi nu i Forhold til Tiden før Verdenskrigen faktisk bevirket en yderligere Formindskelse af Beskyttelsen for de Varer, der er belagt med Vægttold.

De ekstraordinære Vilkaar, der skabtes for dansk Industri under og efter Verdenskrigen, var baade af det gode og af det onde. Her som altid har Inflationstidens Gevinst maattet betales gennem efterfølgende Nedskrivning af kunstigt oppustede Værdier og Udslettelse af Foretagender, der var uden reel og varig økonomisk Basis. Men ogsaa mange Industrier, som i og for sig er sunde nok, er ved Deflationen blevet bragt i Vanskeligheder, som maaske først vil blive fuldt overvundne gennem dybtgaaende Omlægninger af baade teknisk og organisatorisk Art.

Til rent statistisk at maale de industrielle Erhvervs Vækst i de sidste tre Decennier har man et godt Hjælpemiddel i de Industritællinger, der med omtrent 10aarige Mellemløb er foretaget siden 1897. Resultaterne af disse Tællinger giver tillige Midler til i nogen Grad at paavise Tendensen i og Styrken af de Omformninger, der er foregaaet og foregaar i Nutidens Industri og Haandværk.

Danmarks Industri og Haandværk.

	Antal Virksomheder	Samlet Personel	Heraf egentlige industrielle Arbejdere	Maskinernes Hestekraft
1897.....	77,000	274,000	180,000	49,000
1906.....	85,000	315,000	208,000	113,000
1914.....	83,000	350,000	228,000	230,000
1925.....	89,000	420,000	270,000	438,000

Antallet af Virksomheder i Industri og Haandværk har ikke været underkastet store Forandringer i de sidste 30 Aar, og tager man Folketallets Stigning i Betragtning (herunder Indlemmelsen af de sønderjyske Landsdele), har der været relativ Tilbagegang i Tallet paa Virksomheder. Derimod er Personellet steget saa stærkt som med 50%, og det samme gælder Antallet af egentlige industrielle Arbejdere — et Udtryk for det industrielle Arbejdes fremadskridende Koncentration i større Forretninger. Hvis man rigtigt vil bedømme Stigningen i Industriens Kapacitet, maa der imidlertid yderligere tages Hensyn til, at den mekaniske Kraft i samme Tidsrum er blevet nidoblet — et talende Vidnesbyrd om, at det fortrinsvis er Storindustrien og Fabriksvirksomheden, der er i Vækst.

Heraf maa man nu ikke lade sig forlede til at tro, at de smaa Virksomheder gaar ud af Spillet med rivende Fart. Trods de betydelige Fremskridt, Storindustrien har gjort i den sidste Menneskealder, er det dog den lille og den middelstore Bedrift, der giver dansk Industri dens typiske Præg, og saaledes vil det formodentlig vedblive at være endnu i lang Tid. Forholdet kan ganske raat belyses ved følgende Tal: 44,000 Dvergvirksomheder drives af Indehaveren selv uden Medhjælp; 38,000 Virksomheder med fra 1-5 Arbejdere hver beskæftiger ialt 74,000 Arbejdere; 5300 Virksomheder har 6-20 Arbejdere hver, ialt 52,000 Arbejdere; 1500 Virksomheder med 21-100 Arbejdere hver beskæftiger tilsammen 61,000 Arbejdere; endelig er der c. 330 meget store Virksomheder, som hver for sig har en Arbejderstyrke paa over 100, og som tilsammen beskæftiger 83,000 Arbejdere.

Naar dansk Industri og Haandværk har naaet en saa betydelig Udvikling, som de foran anførte Tal viser, skyldes det naturligvis i første Række, at man har vidst at udnytte de gunstige Betingelser, som fulgte med de gennemgribende Omformninger af hele det økonomiske Liv i Kapitalismens Tidsalder, og som ikke er ejendommelige for vort Land. Men det skal dog ikke lades uomtalt, at Industriens og Haandværkets Mænd baade i ældre og nyere Tid har vist Forstaaelse af, at det var nødvendigt at ofre et stort Arbejde paa Fagenes kvalitative Udvikling. De talrige Industri- og Haandværkerforeninger rundt om i Landet har Hovedfortjenesten af det høje Standpunkt, hvorpaa den tekniske Undervisning staar i Danmark. Foruden en Række vel ledede Fagskoler er der efterhaanden oprettet „tekniske Skoler“ i hver en Købstad og i mange større Landsbyer. I Forbindelse hermed kan nævnes den af Fællesrepræsentationen for Industri og Haandværk foranstaltede Foredragsvirksomhed og det i 1908 oprettede teknologiske Institut, „Fagskolen for Haandværkere og mindre Industridrivende“. Den højere tekniske Undervisning varetages af Polyteknisk Læreanstalt.

Ved Siden af de Foranstaltninger, der tager direkte Sigte paa Undervisning og Uddannelse, har Industri-Udstillingerne sikkert været af stor opdragende Betydning. Der har i de sidste Par Menneskealdr været afholdt en Mængde Udstillinger, baade lokale og Landsudstillinger; af de sidste skal fremhæves de store Udstillinger i København 1872 og 1888 og i Aarhus 1909 samt i nyeste Tid de af Landsforeningen „Dansk Arbejde“ foranstaltede Købestævner i Fredericia og København. Saavel Udstillingerne som de (danske og nordiske) Industrimøder er mere eller mindre Frugter af og Led i den omfattende Organisationsbevægelse, som ogsaa har været Udgangspunkt for Dannelsen af en Mængde økonomiske Institutioner (Syge- og Begravelseskasser, Understøttelsesforeninger, Spare- og Laanekasser m. m.), navnlig stiftede til Haandværkerstandens Tarv. Den ovenfor nævnte „Fællesrepræsentation“, der oprettedes i 1879, bidrog bl. a. til at bringe Plan i Haandværkerforeningernes Virksomhed og til at fremme Aflægelsen af frivillige Svendepøver. En betydelig Indflydelse har i nyere Tid det i 1910 oprettede „Industriraad“, der virker som en Fællesrepræsentation for Industrien, en Art „Industrikammer“.

Vi har hidtil talt om dansk Industri og Haandværk i Almindelighed, som om det var et enkelt Erhverv, og vi har søgt at vise de Hovedlinjer, dette Erhvervs eller denne Erhvervsgruppes Vækst og Udvikling har fulgt siden Begyndelsen af det 19. Aarhundrede. Her er jo imidlertid ikke Tale om et enkelt Erhverv, men om en Mængde forskellige; den danske Industristatistik opererer med ikke mindre end halvtredje Hundrede forskellige Haandværks- og Industrifag. I dette Værks specielle Dele er der ved hver By anført en Oversigt over de vigtigste dér forekommende Fabrikker og industrielle Anlæg. Disse Oversigter vil give det Indtryk, at den industrielle Virksomhed i vort Land karakteriseres ved en stærk Spredning, baade i territorial og i faglig Henseende. Danmark har ingen udprægede Industri-Egne, ingen egentlige Fabrik-Distrikter, men en ret jævn Fordeling af de industrielle Bedrifter med en Tendens til Koncentrering i Købstæderne (navnlig Havnebyerne) og — som naturligt er — med Tyngdepunktet i Hovedstaden. Karakteristisk er det ogsaa, at naar man bortser fra nogle ganske faa Industrier, til hvilke

Danmarks Industri og Haandværk 1925.

	Samlet Personel	Makinernes Hestekraft
Tilvirkning af Næringsstoffer og Nydelsesmidler	79,000	133,000
Tekstilindustri	14,000	19,000
Beklædningsindustri	48,000	2,000
Bygningsindustri og Jordarbejder	69,000	33,000
Trævareindustri	34,000	45,000
Læder- og Lædervareindustri	18,000	8,000
Sten-, Ler- og Glasindustri	20,000	53,000
Metalindustri	88,000	79,000
Kemisk Industri o. l.	21,000	46,000
Papirindustri	4,000	10,000
Grafisk Industri	13,000	7,000
Soigneringsindustri	12,000	3,000
	420,000	438,000

Raastoffet produceres i bestemte Egne indenfor Landets Grænser (Cementfabrikker, Teglværker, Sten- og Kalkbrud, Sukkerfabrikker), er det vanskeligt at paavise Byer eller Egne, hvor visse industrielle Brancher i særlig Grad har fundet Fodfæste — det skulde da være Trikotageindustrien, som endnu i nogen Grad er traditionsbunden til Midtjyllands tidligere uldproducerende Egne; men i Almindelighed tør det siges, at danske Industrivirksomheders Placering mere har været bestemt ved personligt Initiativ og Dygtighed og ved tilfældige økonomiske Forhold end ved Tilstedeværelsen af specielle naturlige Betingelser.

Naar det ovenfor er nævnt, at dansk Industri og Haandværk omfatter halvtredje Hundrede Fag, maa dette dog ikke forstaas som om Danmarks industrielle Virksomhed er saa spredt i faglig Henseende, at den skulde være uden Særpræg. Nationalt særpræget er vor Industri i første Linje ved dens organiske Tilknytning til Landbruget. Det er ikke alene Mejerierne og Mælkekondenseringsfabrikkerne, der forædler Landbrugets Produkter til færdige Salgs- og Konsumvarer, men det samme er jo Tilfældet med Slagterierne, Kornmøllerne, Roesukkerfabrikkerne, Kaffesurrogatfabrikkerne, Cikoretørrerierne, Ølbryggerierne, Sprit- og Gærfabrikkerne og Garverierne. En Del af de her nævnte Industrier har yderligere Tilknytning til Landbruget, derved at deres Affaldsprodukter vender tilbage til Raastofleverandørerne for at benyttes som Kreaturfoder (skummet Mælk, Klid, Melasse, Mask). Den forholdsvis betydelige Olieindustri, der forædler Raastoffer af udenlandsk Oprindelse, har ligeledes Landbruget til Aftager af Biprodukterne (Oliekager til Foder), medens Kunstgødningsindustrien er direkte baseret paa at afsætte sit Hovedprodukt til Landbruget. — Bortset fra de Industrier, der forædler Landbrugets Produkter, er det forholdsvis faa, som udelukkende eller dog overvejende benytter Raastoffer af indenlandsk Oprindelse. Her maa dog nævnes Cementfabrikkerne, Teglværkerne og Kalksandstensfabrikkerne samt Kalk- og Kridtværkerne, den keramiske Industri og Glasværkerne. Den eneste danske Industri, som har nogen Lighed med Bjergværksdrift, er den bornholmske Stenindustri, omfattende en halv Snes Granit- og Sandstensbrud. Naturligvis leverer de danske Skove Raamateriale til en stor Del af de Virksomheder, der falder ind under Træindustrien (se p. 106), men Træindustrien benytter dog ved Siden heraf i stort Omfang udenlandsk Raastof.

Hvis man i Korthed skulde angive, hvad der — ud over det nys anførte — særpræger den danske Industri, maatte det vel være, at den i Almindelighed tager Sigte paa Fremstilling af Kvalitetsvarer, baade til Hjemmeforbrug og til Eksport. For de mange Industriers Vedkommende, som skal hente deres Raastoffer og Hjelpestoffer fra Udlandet, ofte langvejs fra, saaledes at Prisen fordyres ved Tillæg af betydelige Transportomkostninger, er det klart, at en Masseproduktion af billige Varer ikke let kan blive rentabel. Men ogsaa for de Industrier, som dækker deres Raastofforbrug i Indlandet, gælder det, at de i stort Omfang er anlagt paa, og ser deres Regning ved at producere Varer af høj Kvalitetstype. Det er herved, og ikke ved at konkurrere paa Prisen, at Hjemmemarkedet har kunnet fastholdes i det Omfang, som Tilfældet er, og det er herved, at det er lykkedes i de sidste Tiaar at oparbejde en forholdsvis anseelig Industri-Eksport. Danske Dieselmotorer, dansk Maskineri til Cementfabrikation, danske Centrifuger og andre Mejerimaskiner,

Landbrugsmaskiner, elektriske Specialartikler og Kabler har Verden over et godt og rodfæstet Ry, og det samme gælder en Række kunstindustrielle Artikler som Porcelæn, Sølv- og Tinvarer samt finere Møbler.

Kun en ringe Del af Danmarks industrielle Virksomheder drives for det Offentliges Regning. Af egentlige Statsfabrikker findes der kun den militære Klædefabrik i Usserød, Krudtværket i Frederiksværk, Orlogsværftet, Hærens Geværfabrik og øvrige militære Værksteder, samt de Værksteder af forskellig Art, der drives af Statsbanerne, Statstelegrafen m. m.; endelig kan her nævnes Fængselsvæsenets Værksteder til Beskæftigelse af Fanger. De fleste af disse Anlæg tjener jo specielle Formaal, og om nogen egentlig Konkurrence mellem Staten og den private Erhvervsvirksomhed er der i Almindelighed ikke Tale paa det industrielle Omraade. Hvad Kommunerne angaar, er den industrielle Virksomhed, der udøves af disse, i det væsentlige begrænset til de store Forsyningsanlæg (Vandværker, Gas- og Elektricitetsværker) samt til mindre betydelige Værksteder til Beskæftigelse af Lemmer paa Fattigaarde o. l.

Af den store Masse af private Industrivirksomheder er der imidlertid to Grupper, der baade fra et socialt og et økonomisk Synspunkt har særlig Krav paa Interesse. Det er de saakaldte Kollektiv-Virksomheder. Hovedformerne er her Andels- og Aktiesystemet. Mejerierne og Svineslagterierne repræsenterer den langt overvejende Del af de industrielle Virksomheder under Andelsdrift. Ved Siden heraf er der dog et stort Antal Andels-Elektricitetsværker i Landkommunerne, endvidere en Del Fabrikker, der drives af Forbrugsforeningernes Fællesorganisation, og endelig nogle Arbejder-Fællesforetagender (Bagerier, Bryggeri o. s. v.), som dog i Virkeligheden nærmest benytter Aktieformen. De c. 2300 industrielle Andelselskaber beskæftiger ialt c. 15,500 Personer. — Langt større Betydning har de industrielle Virksomheder, der drives af Aktieselskaber. Deres Antal er vel kun lidt over 2200, men de beskæftiger c. 104,000 Personer, altsaa en Fjerdedel af hele Industriens Personel; deres samlede Aktiekapital er c. 800 Mill. Kr.

Den moderne Form for industriel Organisation, der betegnes ved Udtryk som Karteller, Fusioner og Trusts, har efterhaanden faaet Fodfæste i en Del Brancher indenfor den danske Storindustri. Som Eksempler paa Industrier, hvor Markedet i Danmark helt eller overvejende beherskes af et enkelt stort Selskab, kan nævnes Sukkerindustrien, Grøntglasværkerne, Papirindustrien, Bomuldsspinderierne, Svovlsyrefabrikationen samt Bayerskølbrysterierne i Hovedstaden og i en Række Provsbyer. Ved Siden heraf er der en Del Industrier, hvor der er gennemført bindende Aftaler om Salgspriser, undertiden i Forbindelse med Aftaler om Produktionens Fordeling paa de enkelte Fabrikker; eksempelvis kan her nævnes Rugbrødsfabrikkerne i København, Kaffesurrogatfabrikkerne, Spritfabrikkerne, Kalkbrud og Kalkværker, Cementfabrikkerne og Tændstikfabrikkerne. Det er saaledes en ikke uvæsentlig Del af den store Industri i Danmark, der frivillig har organiseret sig med det Formaal i nogen Grad at modvirke de for Industrien skadelige Følger af den fri Konkurrence. I Forbruger kredse er denne Industriens Organisationsbevægelse blevet mødt med Mistillid, men nogen Art af Trustlovgivning er ikke hidtil blevet gennemført i Danmark.

ADOLPH JENSEN.